

SZABÓ GÁBOR
politológus

Aetas 38. évf. 2023. 2. szám, 206–209.
ISSN 0237-7934
DOI 10.14232/aetas.2023.2.206-209
www.aetas.hu

Európában a helyzet megváltozott

Paul Miller-Melamed: Misfire: The Sarajevo Assassination and the Winding Road to World War I. Oxford University Press, Oxford, 2022. 256 oldal

Paul Miller-Melamed, a John Paul II Catholic University of Lublin és a McDaniel College (USA) professzora már korábban is írt Ferenc Ferdinánd Habsburg főherceg meggyilkolásának emlékéről és narratívájáról.¹ Könyvtárnyi szakirodalom áll rendelkezésünkre a sarajevói merényletről. Joggal tehetjük fel a kérdést: miben tud újat mondani nekünk a szerző, amikor az első világháború egyik legjelentősebb pillanatát kívánja megvizsgálni. Miller-Melamed a bevezetőben maga is megjegyzi, hogy annyi könyv született már a sarajevói merényletről, hogy alig számított fáradtságos levéltári munkára.

Az első világháborút tárgyaló historiográfiai diskurzusban konszenzus van a tekintetben, hogy a merénylet tragikus esemény volt, amelyet szerb nacionalisták szerveztek a Fekete Kéznek nevezett, rendkívül titkos konspiratív társaság keretében. Miller-Melamed azonban nem lát konszenzust az összeesküvés eredetét és indítékait illetően. Ugyan megjegyzi, hogy folyamatos e konszenzus, de, állítja, némely történész próbálja megcáfolni az uralkodó paradigmát, ám sajnos nem hivatkozik ezekre az inter-

pretációkra. A centenárium óta nem kevesebb, mint három kiváló mű jelent meg a merényletről. A szerzőre a legjelentősebb hatást John Zametica *Folly and Malice: The Habsburg Empire, the Balkans and the Start of World War One*² című munkája gyakorolta, amely több mint fél évszázada az első olyan tanulmány, amely felülmúlja Vladimir Dedijer klasszikus interpretációját.³ Miller-Melamed megvizsgálja az első világháború kitörésének okait, retorikai konstrukcióit, és a pontatlanságokból adódó félreértéseket kívánja tisztázni, egyfajta perspektívaváltási kényszert hangsúlyozva. Véleménye szerint a Sarajevóban elkövetett merénylet átmitologizálttá vált. Nem tudja elfogadni a „véletlenszerű tényezők” relevanciájának egyoldalú narratíváját.

A *Misfire* azonban nem kínál új módszertani távlatokat azzal, hogy a merényletet emberi tapasztalatok széles spektrumába helyezi, nem borítja fel a történelmi normákat, és nem mond ítéletet az első világégesről szóló historiográfia felett. A merényletet korábban is több interpretációban egy régóta készülődő háború „szikrájaként” értelmezték. Az első világháború több mint négy évig tartott, hat kontinensre terjedt ki, több mint 10 millió ember vesztette életét, csődbe vitte a hadviselő feleket, megdöntött három európai dinasztíát (nem sokkal később az Osz-

¹ Paul Miller: *The First Victim of the First World War: Franz Ferdinand in Austrian Memory*. In: Paul Miller – Claire Morelon (ed.): *Embers Of Empire. Continuity and Rupture in the Habsburg Successor States after 1918*. New York – Oxford, 2019. 284–318.

² John Zametica: *Folly and Malice: The Habsburg Empire, the Balkans and the Start of World War One*. London, 2017.

³ Vladimir Dedijer: *The Road to Sarajevo*. New York, 1966.

mán Birodalmat), és a befejezetlen és elvarratlan szálak atmoszférájából azután egy második világégés bontakozott ki. A szerző szerint a szarajevói merénylet csupán egy momentum volt: egyszerre volt prognosztizálható és teljesen önkényes. A figyelmeztetések végül is elég gyakoriak voltak, mivel az Osztrák–Magyar Monarchia és a Szerb Királyság között a feszültség a délszláv kérdés miatt olyan súlyos méreteket öltött, hogy a Monarchia katonai vezetésén belül megjelentek olyan hangok, amelyek a „megelőző háború” paradigmáját szorgalmazták. Tanácsadói többször figyelmeztették Ferenc Ferdinándot, hogy ne induljon el a boszniai útra, mivel a helyi lakosság egy részében nacionalista szellem az uralkodó, Ferenc Ferdinánd főherceg azonban nem tudott ellenállni ennek a kísértésnek – mégpedig olyan okok miatt nem, amelyek utólag esztelennek tűnnek. „A június 25-i Potiorekkal való találkozás a Neretva folyó torkolatánál, valamint Mostar városába való érkezés” csak akkor érthető meg, ha figyelembe vesszük a kort, amelyben a Habsburg főherceg nevelkedett. (131. old.) Miller-Melamed szerint a merénylet mitizálásának másik oka minden bizonnyal az, hogy egyáltalán megtörtént. Paul Fussell a *The Great War and Modern Memory* klasszikus munkájában ezt írta: „Mind a háború a helyzet iróniája, mert eszközei olyan melodramatikusan aránytalanok az állítólagos céljaihoz képest.”⁴

Az első fejezet („Tools” of Progress) az első világháború előtti korszak átfogó áttekintését adja, majd a második fejezet (*Worlds Apart*) a merénylet főszereplőiről – Gavrilo Principről és Ferenc Ferdinánd főhercegről –, valamint az ellentétes környezetről szól, amelyekben nagykorúakká váltak. A harmadik fejezet (*Vying Visions*) azt vizsgálja, hogy a kulcsfontosságú balkáni népek és régiók – Szerbia, Bosznia és az Osztrák–Magyar Monarchia – milyen pozícióból tárgyaltak az egyre veszélyesebb, feszültebb

geopolitikai környezetben. Magát a vitatott összeesküvést a következő fejezet (*An „Epic” Conspiracy!*) tárgyalja, az ötödik (*World History is Horrific from Up Close*) pedig az 1914. június 28-i eseményeket és azok utórezgéseit írja le. Mint a szerző írja, a merénylet a kutatók számára valóban túlanalizált történet, de mitikus elemeitől megfosztva mély és súlyos tragédia, amely megér egy újabb interpretációt. Ha Szarajevó csupán a szikra volt, amely elindította Európa úgynevezett infernóját, akkor az azt megelőző krízisek – Marokkó (1905, 1911), Bosznia (1908), Balkán-háborúk és Albánia (1912) – miért nem voltak erre képesek? Miért gondolják sokan, hogy a háború „elkerülhetetlen” volt, nem pedig „valószínűtlen”? Abban a kérdésben, hogy a hanyatló Oszmán Birodalom és a növekvő nacionalizmusok – Miller-Melamed itt elsősorban a balkániakra gondol – által generált délkeleti instabilitás, párosulva a nagyhatalmak versengő érdekeivel, kulcsfontosságú vagy közepes jelentőségű tényező volt-e az első világháború eredete szempontjából, a recenzens szerint Paul Miller az előbbi vallja, bár nyíltan nem mondja ki, csak sugallja. A tudományos kutatások narratíváiban magyarázatként a félelmet szokás megjelölni. Az 1911-es marokkói válságot követő fegyverkezési verseny „új hozzáállást teremtett a katonai erő alkalmazásához Európában, ahol az ellenfél erejének észlelése felülírhatja a háborúval kapcsolatos fenntartásokat. Berlinben és Bécsben a változó erőviszonyokból azt a következtetést vonták le, hogy „megelőző háborút” kell indítani, mielőtt az antant hatalmai (elsősorban Oroszország) megdönthetlenné válnának. 1914-ben egyetlen ország sem akart európai háborút kiprovokálni, mint ahogy Marokkóban vagy a balkáni válság idején sem.” (42. old.) Ez a *Misfire* kvintesszenciája. Elfogadja Annika Mombauer történész véleményét, s hivatkozik rá. Eszerint a háború nem volt sem „elkerülhetetlen”, sem valószínűt-

⁴ Paul Fussell: *The Great War and Modern Memory*. New York – Oxford, 1975. 7–8.

len, de 1914-re nagyon „kívánatos” lett a jelentékeny politikai döntéshozók számára.⁵ Az Osztrák–Magyar Monarchia számára Bosznia-Hercegovina kiegyensúlyozatlan vállalkozás volt. Ortodox vallású lakossága a független Szerbia felé húzott, ahogy az erdélyi románok és tiroli olaszok is szemügyre vehették romániai és olaszországi testvéreiket. Ferenc Ferdinánd ellenezte az 1867-es Kiegyezést, mert viszolygott a magyar nacionalizmus egészétől, mert felbátorította a magyar separatismust, miközben elidegenítette a központosított hatalmat. (54. old.)

A szerző részletesen nyomon követi Ferenc Ferdinánd és Gavrilo Princip életútját. Megtudhatjuk, hogy Princip introvertált személy volt, akire jellemző a szentimentalizmus, s gyakran olvasott nihilista filozófiát. A Habsburg trónörökös identitását nagy részben bigottság jellemezte, a magyarok iránt rosszindulatot táplált, de kirohanásai kiterjedtek az olaszokra, szerbekre, zsidókra, szabadkőművesekre is. Végül Miller-Melamed összegzi a két főszereplőről leírtakat: „Az eltérő gyökerek és tapasztalatok ellenére Gavrilo Princip és Ferenc Ferdinánd egyaránt nagymértékben individualista volt, önfejű és makacs. Mindketten kívülállók voltak, mély érzékenységgel és sekély védekezéssel.” (74. old.) Nemcsak a nagyhatalmi konfliktusok és a geopolitikai kontextus relevanciája volt mérvadó számunkra, hanem maga Sarajevó városa is. Nem a véletlen és nem a sors volt, ami kettőjüket ebbe a városba vezérelte, hanem ott voltak, ahol „lenniük” kellett. (78. old.) A Habsburg establishment abban reménykedett, hogy a konfliktust kizárólag a Balkánra tudják majd korlátozni, és egy gyors győzelemmel megerősítik majd a

délszláv kapcsolatokat, ahogyan az 1908-as diplomácia is arra törekedett. A háború 1914-ig nem vált valós lehetőséggé, csak azután, hogy egy potenciális ellenfél, Ferenc Ferdinánd trónörökös kikerült a politikai döntéshozatal szikla szilárd alapzatából. „Félig machiavellista és félig defenzív”, a boszniai annexió leginkább „a Monarchia bizonytalan balkáni helyzetének sajátos aspektusaként fogható fel az egyre inkább versengő európai államrendszerben”. (78. old.)⁶

Miller-Melamed úgy véli, 1903-tól 1914-ig Szerbia következetesen fejlesztette a parlamentáris politikai kultúrát: liberális alkotmányt fogadott el, bővítette gazdaságát, demográfiai tekintetben a lakosság száma növekedésnek indult, és bővült a szabad sajtó és a közéleti szféra, egyesek szerint Szerbia „aranykorszakába” lépett. Azonban a törvényhozók feje felett az ellenőrizetlen militarista hálózatok árnya jelent meg, amelyek könyörtelenül szorgalmazták a nacionalista eszmék terjedését az országban. A sarajevói konspiráció a szerbiai kormány és a katonai csoportok közötti nyílt feszültségben léghőrében keletkezett. (88. old.) Az események láncolata megadta a Habsburg Birodalomnak azt a biztosítékot, amelyre szüksége volt a katonaság által generált boszniai rezsim elismeréséhez: A szerb nacionalista erők inkább délre, mint Bosznia-Hercegovinára összpontosítottak. Paul Miller-Melamed szerint Bosznia gazdasági expanziójának akadálya többek között a magyar obstrukció volt. Számos példát ismerünk arra, hogy osztrák és magyar vállalkozások versengtek a koncessziókért a régióban, mindenekelőtt az Adriai-tengerre vezető vasútépítés jogáért. Amikortól a velenceiek kezébe került Dalmácia, Bosznia-Hercegovina jelentette a

⁵ Annika Mombauer: *The Origins of the First World War: Controversies and Consensus*. London, 2002.; Annika Mombauer: *Die Julikrise: Europas Weg in den Ersten Weltkrieg*. München, 2013. 78–95.

⁶ Vö. Shroeder, Paul W.: *Stealing Horses to Great Applause: Austria-Hungary's Decision*

in 1914 in Systematic Perspective. In: Afflerbach, Holger – Stevenson, David (eds.): *An Improbable War? The Outbreak of World War I and European Political Culture Before 1914*. New York, 2007. 17–42., itt: 34–40.

gazdasági hátszínját. Kállay Béni „grandiózus terve” volt, hogy összekapcsolja e tartományokat Ausztria vasúthálózatával, de Bosznia „koronázatlan” királya nem tudta megakadályozni, hogy Budapest megíjítsa a Dalmáciába és Nyugat-Horvátországba vezető vasútvonal építését. A magyarok attól féltek, hogy fiumei (rijekai) kikötőjük jelentősége csökken, ezért gátolták a boszniai piacok expanzív törekvéseit, ezzel is megszorítva a szerb parasztság vásárlóerejét.⁷ (92. old.)

A sarajevói történet legrejtélyesebb része továbbra is az, hogy ki rendelte meg a politikai merényletet. David Fromkin történész szerint csak annyit tudunk biztosan, hogy Princip elsütötte a fegyverét.⁸ Miller-Melamed szerint a politikai gyilkosság újraértékelésének a fontossága az, hogy felfedje a sarajevói merénylet mítoszát. Miért vennék célba a fiatal bosnyákok Ferenc Ferdinándot (szerb fegyverekkel), ha valójában a reformjai megerősítették volna autonómiájukat a monarchián belül? (77. oldal)

Paul Miller-Melamed fő állítása az, hogy az első világháború valódi kiváltó oka nem a merénylet, hanem a Balkán-válság volt. (105. old.) Mindezek mellett meg kell említenünk, hogy a könyv néhol tartalmaz általa-

nos megfogalmazásokat pl. („1912-re az első balkáni háborút követően a szövetségi rendszert létrehozó kölcsönös félelmek, rivalizálások és vádaskodások veszélyes fegyverkezési versenyt idézett elő” [33. old.], vagy hogy „négy birodalomnak a veszőhelye a Balkán volt”. (749. old.)

Paul Miller-Melamed *Misfire* monográfiája lényegét tekintve a sarajevói merénylet átkritikázásával való argumentáció, valamint az első világháború előtti Európa geopolitikai játszmái narratíváinak összegzése. Munkáját elsősorban azoknak ajánlom, akik behatóbban szeretnék foglalkozni a Balkán-válsággal, akiket érdekel a szerb nacionalista „terroristák” élete, és akik élvezettel olvasták Christopher Clark *Alvajárók* és Alexander Watson *Acélgűrű* című kitűnő monográfiáját. Végül a jelen sorok írója úgy véli, a magyar könyvkiadónak érdemes lenne megfontolni, hogy Paul Miller-Melamed interpretációját magyar nyelven is az olvasó közönség elé tárják. Ha sok újdonságokat nem is tartalmaz a kötet, átfogó összegzését nyújtja a balkáni válságnak, amelyet egyes szerzők, például Ian Kershaw *A pokolba és vissza* című kötete⁹ csak megemlítenek, Paul Miller-Melamed viszont több fejezetet is szán annak vizsgálatára.

⁷ Vö. Sugar, Peter F.: *Industrialization of Bosnia – Hercegovina 1878-1918*. Seattle, 1963. 219.

⁸ Fromkin, David: *Europe's Last Summer*. New York, 2004. 123.; vö. Albertini, Luigi: *The*

Origins of the War of 1914. Vol. 1–2. New York, 2005. II. 39.; Dedijer: *Road to Sarajevo*, 366.

⁹ Ian Kershaw: *A pokolba és vissza. Európa 1914–1949*. Budapest, 2021. 38–61.